

Категории персонала предлагается распределить на четыре группы:

1. Высший управляющий персонал.
2. Среднее звено управления.
3. Рабочие, занятые обслуживанием технологического оборудования.
4. Прочий персонал.

Предлагаемые дифференцированные ставки льгот для иностранного персонала приведены в табл. 4.

Таблица 4

Дифференцированные ставки льгот по коммунальным платежам для иностранных работающих на предприятиях СЭЗ Иордании, в % от действующих ставок

Наименование категорий персонала	Код видов деятельности		
	1	2	3
Высший управляющий персонал	20	15	10
Среднее звено управления	15	10	5
Рабочие, занятые обслуживанием технологического оборудования.	30	15	5
Прочий персонал	0	0	0

Конкретные размеры льгот установлены с учетом потребности Иордании в рабочей силе и могут быть изменены при изменении ситуации на рынке труда.

Таким образом, предлагаемая система льгот позволяет предотвратить желание инвесторов увеличить свои доходы в ущерб занятости иорданцев и тем самым будет способствовать решению задачи увеличения занятости населения Иордании за счет деятельности свободных экономических зон.

Литература

1. Данько Т. П., Окрут З. М. Свободные экономические зоны в мировом хозяйстве: Учебное пособие / Рос. экон. Академия им. Г. В. Плеханова. — М.: ИНФРА-М, 1998. — 268 с.
2. Сиваченко І. Ю., Кухарська Н. О., Левицький М. А. Вільні економічні зони. Навчальний посібник. — К.: Дакор; Алерта., 2001. — 480 с.
3. Кульман А. Экономические механизмы: Пер. с фр. / Общ. ред. Н. И. Хрустальной. — М.: АО Изд. группа “Прогресс”, “Универс”, 1993. — 192 с.
4. Madadha Ali. The management of Investment in the Free Zones /The Free Zones Corporation. Amman, 2003. — 44 с.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСВІТИ

В загальному вигляді ефективність часто розглядають в якості основної характеристики функціонування системи (галузі, будь-якої її частини), яка виявляє ступінь реалізації мети і досягнення передбачуваних результатів. Ефективність (в перекладі з латинської) — дієвість, тобто досягнення визначного результату. Іноді ефективність освіти в нас зводиться до того, що на кожну одиницю витрат на освіту потрібно було мати суттєве збільшення суспільного продукту [1, с. 140]. Чи можна погодитися з цим?

Зрозуміло, що ніхто не буде суперечити про важливість показника приросту кількості суспільного продукту в розрахунку на одиницю фінансових, трудових і матеріальних ресурсів на розвиток освіти. Але досягнення такого приросту не самомета, а засіб соціально-економічного прогресу, інструмент відтворення і розвитку людини і суспільства. Вищою цінністю виступає людина, і головне завдання освіти полягає в задоволенні його зростаючих соціальних потреб, які виходять за межі фізіологічних і інших матеріальних потреб.

Можна визначити самі прості кількісні показники якості освіти. До них можна віднести кількість тих, хто навчається (школярів, студентів) і кількість спеціалістів з неповною вищою та вищою освітою взагалі і в розрахунку на 10 тис. чол. населення країни. Чим більше людина вчиться, тим вищий у неї загально-кваліфікаційний потенціал і продуктивніша праця. Значно складніше визначитися із якісними показниками ефективності освіти. Розрізняють ефективність освіти двоякого роду: внутрішню і зовнішню. Що ж ми розуміємо під внутрішньою ефективністю і зовнішньою ефективністю освіти?

З цього питання серед економістів немає єдиної думки. С. А. Дятлов, наприклад, розглядає внутрішню ефективність як педагогічну, або ефективність функціонування самої системи освіти. А зовнішню ефективність він повністю зводить до економічної ефективності. Під економічною ефективністю він розуміє “отдачу, получаемую от использования образовательного фонда (человеческого капитала),

* Аспірант Національної академії державного управління при Президентові України.

представляющего собой в лице подготовленных специалистов конечный продукт образования” [2, с. 134].

Друга група авторів критерієм внутрішньої соціально-економічної ефективності освіти вважає економне використання ресурсів у середині цієї галузі. Зовнішня ж ефективність визначається за “якістю” продукції і поєднання її із вимогами господарства і життя, за величиною внеску освіти в ріст суспільного продукту країни. Причому ці автори справедливо підкреслюють і що “для ефективності розвитку освіти на всіх її рівнях вимагається дотримуватися наступних головних умов: правильний вибір пріоритетів, залучення достатньої кількості коштів і раціональне їх використання” [3, с. 108].

І дійсно досвід розвинутих країн світу свідчить, що існує прямий зв’язок між рівнем матеріального забезпечення навчальних закладів і якістю знань учнів. Національна оцінка знань учнів, що проводиться в США, свідчить, що показники успішності вищі середніх забезпечуються тільки в школах з матеріальним забезпеченням, яке далеко перевищує середній рівень [4, с. 30].

Багатофункціональність освітнього комплексу призводить до того, що ефективність освіти має декілька аспектів.

При розгляді питання ефективності освіти потрібно уникати спрощення. Її необхідно розглядати в трьох взаємозв’язаних і взаємодіючих аспектах: соціальному, економічному і педагогічному. Без педагогічної ефективності неможливий необхідний соціальний і економічний ефект освіти. Останні не відокремлені один від одного і є двоєдиними. І кожний із цих аспектів також не одноплановий.

За офіційними даними, в останні роки в Україні більше 70 тис. дітей не вчаться в школі. Як ви вважаєте, діти шкільного віку поза школою — це яка проблема: соціальна, економічна чи педагогічна? І та, і інша, і третя.

Разом з тим наведені дані є одним із підтверджень того, що загальноосвітня школа все в меншій мірі забезпечує створення рівних стартових умов у трудовому житті молоді. Вона все активніше сприяє закріпленню в майбутньому тої соціальної диференціації суспільства, яка з’явилася в останні роки.

Від попередньої тенденції, що була в нашій країні, яка спрямована на поступове зближення стартових позицій молоді, що належить за сімейними умовами до різних за соціальним становищем груп і станів, відбувається повернення до тенденції відмінностей в цих стартових позиціях.

Аналогічні процеси відбуваються в Росії. Під сильним впливом соціальної структури, що складається, знаходиться вища школа країни. Крім відтворення інтелектуальних ресурсів, вища школа в будь-якому суспільстві виконує роль відтворення соціальної структури. Свідченням того, що сьогодні вища освіта не однаково доступна різним соціальним верствам населення, служить дана таблиця [5, с. 13].

№	Страта	%	Соціальний статус	% студентів із цієї страти
1	“Богатые”	3	Крупные предприниматели сферы торговли, финансов, ТЭК, высш. чиновники, криминалитет	11
2	“Новые средние”	10	Предприниматели, менеджеры, чиновники, криминалитет	27
3	“Состоятельные”	7	Предприниматели, высш. менеджеры, чиновники, интеллектуальная и творческая элита, криминалитет	20
4	“Старые средние”	50	Высококвалифицированные рабочие, фермеры, ИТР, интеллигенция, военнослужащие, служащие-чиновники	36
5	“Аутсайдеры”	30	Низкоквалифицированные рабочие, крестьяне, интеллигенция, ИТР, служащие, беженцы, бомжи	6

Як видно з таблиці, вища школа вперше за багато десятиріч стала виконувати охоронну функцію кастових відмінностей і закріпила ось таку соціальну структуру, що склалась в останні роки. Можливості отримати вищу освіту у 80% молоді — вихідців із двох нижніх поверхів соціальних сходинок — виявились в 2 рази нижчими, а у представників 20-відсоткового “верху” шанси вирости втричі. Вища школа перестала бути інститутом відтворення соціальної рівності. Аналогічні процеси відбуваються в Україні.

Проте головна мета освіти полягає в задоволенні потреб людей в освітніх послугах, в інтересах успішного розвитку духовних і інших здібностей, творчого потенціалу особи і суспільного прогресу в цілому. Із досягненням цієї мети одночасно забезпечується соціальний і економічний ефект.

Коли ж соціальний ефект зводиться тільки до забезпечення сфери освіти матеріально-технічними ресурсами, то із поля зору випадають суттєві соціальні проблеми, які пов’язані з оцінкою суттєвих

соціальних (наукових) послуг на розвиток особи і суспільних відносин.

Висота сфери освіти виступає специфічним показником, з однієї сторони, досягнень народного господарства країни, мірою здійснення закономірного перетворення економіки предметного виробництва в економіку послуг, з іншої сторони, показує перспективну тенденцію гуманізації суспільних відносин в світі.

Своєобразність ефективності освіти полягає в тому, що в цій галузі найбільш наглядно проявляється необхідність раціонального поєднання економічного результату із соціальною справедливістю. Це дає гарантію досягнень суперечливої єдності ефективності господарювання і відносно рівної доступності для населення соціально-культурних послуг: освіти, культури, охорони здоров'я, фізкультури і спорту.

Неподільність соціального і економічного зовсім не означає, що не можна спеціально розглядати економічний ефект.

Він дає про себе знати перш за все в забезпеченні сфери освіти необхідними ресурсами — основою досягнення соціального ефекту.

Оцінки економічної ефективності освіти здійснювати менш складно, поле їх використання ширше, а точність дещо вища, чим соціальні якості освіти. Її економічну ефективність потрібно розглядати:

– перше, з позиції кращого, більш раціонального використання, ресурсів галузі освіти в цілому, в кожній її ланці і освітній установі;

– друге, з точки зору безпосереднього внеску працівників освіти до виробництва і підвищення якості освітніх послуг, у створення національного доходу країни;

– третє, з позиції того приросту матеріальних благ, який забезпечується завдячуючи підвищенню освітнього і професійно-кваліфікаційного рівня працівників всіх решт галузей народного господарства;

– четверте, з позиції абсолютного і відносного зниження витрат ресурсів в галузях матеріального виробництва від нових науково-технічних розробок, здійснених спеціалістами в галузі освіти.

Якщо в перших двох випадках досягається безпосередній так званий “внутрішній” економічний ефект, то в двох останніх — непрямий, супутній, або “зовнішній”. В поєднанні цих двох аспектів ефективності теж проявляється особливість галузі освіти. Чому перші два напрямки економічної ефективності названі “внутрішнім” аспектом? Пояснюється це тим, що тут мова йде про якість функціо-

нування самої системи освіти, про найбільшу віддачу всіх видів ресурсів, що використовуються для дальшого розвитку освіти. Найбільша ефективність досягається не тільки при достатньому рівні забезпеченості установ педагогічними кадрами, фінансовими і матеріально-технічними засобами.

Стає зрозумілим, що за інших рівних умов, чим більше фінансових, матеріальних і трудових ресурсів використовується в галузі освіти, тим вищий її економічний результат. А це значить: більше створюється освітніх послуг і повністю задовольняються потреби населення в них, вищий освітній і кваліфікаційний рівень працівників всіх професій в народному господарстві. Тому підвищується продуктивність праці, збільшується виробництво суспільного продукту і національного доходу в цілому і в розрахунку на душу населення. Ми бачимо поєднання внутрігалузевого економічного ефекту освіти з його зовнішньою, народногосподарською якістю.

В добу науково-технічної революції, коли освіта перетворюється в головний стратегічний двигун економічного росту, багато вчених займаються виявленням об'єктивних показників віддачі освіти. Вважається, наприклад, що розвинуті країни світу отримують на один долар, вкладений в систему вищої освіти, 6 доларів прибутку, за оцінками експертів. За рахунок вищої освіти ці країни отримують 30% національного доходу. Не випадково в США крилатою стала фраза: “Американские университеты богаты не потому, что богата Америка. Эта Америка богата, потому что богаты наши университеты” [6, с. 280].

Для початку ХХІ ст. характерним є вичерпність ряду традиційних ресурсів. А тому і обмеження росту народонаселення, споживання сировини, енергії. В такій ситуації людство переносить центр ваги на нові ресурси: людські, інформаційні, технологічні. А все це прямо пов'язано з виробництвом, поширенням і використанням знань, а значить — з розвитком освіти.

За умови сьогодення бідного становища в сфері освіти і економіки нашої країни, мабуть, не можна розраховувати на ріст ефективності більшості освітніх установ. Тільки за рахунок внутрішніх, власне педагогічних ресурсів, підвищення рівня і результативності інформаційної діяльності, удосконалення роботи викладацьких колективів не досягти потрібної економічної і соціальної віддачі процесу навчання.

Також урядова Доктрина національної освіти України визнає,

що в сучасних умовах стан освіти країни характеризується суперечливими тенденціями. В цілому за роки реформ вдалося забезпечити конституційні права громадян на отримання освіти, включаючи середню і вищу професійну освіту на конкурсній основі, зберегти мережу державних і муніципальних навчальних закладів, контингент учнів, колективи учителів і професорсько-викладацького складу, розвивати мережу недержавних навчальних закладів. “Таким чином освіта зберігає свій потенціал в якості, що визначає фактор соціально-економічного розвитку України.

В той час реформи в сфері освіти стримувались багато в чому із-за скорочення частки і фактичного об'єму фінансування галузі” [7, с. 5].

Кризова ситуація в економіці, скорочення національного доходу, бюджетного фінансування освіти і передбачуване в подальшому їх відносне, повільне збільшення не дасть такої економічної ефективності в галузі освіти, яка, як правило, буває в період динамічного розвитку народного господарства

Теоретичне обґрунтування економічної ефективності освіти має тривалу і багату історію.

А. Сміт надавав велику увагу економічному значенню освіти, він вважав, що витрати, пов'язані із виробничими вкладеннями в навчання працівника, не тільки служать для полегшення праці, сприяють росту його продуктивності, але повертаються разом з прибутком.

А. Сміт, виступаючи за підвищення рівня елементарної освіти всіх верств населення (вміння читати, писати, рахувати, знання геометрії і фізики), виходив із того, що держава “з дуже невеликими витратами” може захопити, полегшити і навіть зробити освіту обов'язковою майже для всього населення. Критикуючи недоліки платної освіти в Оксфорді і Кембриджі того часу, він розглядав переваги державної системи освіти Шотландії, яка сприяла “більш високому рівню розумового розвитку людей” [8, с. 65-66].

Співзвучні ідеї про економічну роль освіти ми знаходимо у видатних представників російської суспільної і економічної думки. Ще М. Г. Чернишевський вважав: “решительно ни один из Элементов успешности производства не имеет такого громадного значения, как степень умственного развития работника: климат, почва, запас капитала, самая крепость физических сил, — всё это ничтожно по сравнению с развитием мысли Поэтому важнейшим препятствием к развитию производства надобно считать те формы, которые неблагоприятны умственному развитию работника”, [9, с. 274-275].

Багато уваги проблемам ефективності освіти в економічному аспекті приділяв К. Маркс.

В ХХ ст. ріст загальноосвітнього і професійно-кваліфікаційного рівня зайнятого населення став важливим фактором підвищення ефективності суспільного виробництва. Тому постало завдання теоретичного і практичного вирішення проблеми економічної ефективності освіти. Найвагоміше дослідження такого підходу до цього питання — розробки методики оцінки віддачі витрат на освіту — було зроблено академіком С. Г. Струмиліним ще в 20-ті роки ХХ ст. в праці “Хозяйственное значение народного образования”.

Розрахунки і практичні дослідження того часу показали, що уже проста грамотність, досягнута за рік навчання, сприяла підвищенню продуктивності праці працівника в середньому до 30%. В той же час заводське навчання неграмотних працівників біля станка підвищувало продуктивність праці не більше чим на 12-16%. Один рік шкільного навчання обумовлював ріст кваліфікованих працівників в 2,6 рази більше, чим за рік заводського навчання.

Такий підхід до виявлення народногосподарської віддачі витрат на освіту був першим в економічній літературі і на практиці. Особливо цінним був порівняльний аналіз ефективності шкільної підготовки і виробничого навчання, а також розрахунки рентабельності різних установ освіти — від початкових до вищих. В 1962 р. С. Г. Струмилін запропонував повний розрахунок економічної продуктивності освіти на рівні всього народного господарства за більш сучасною методикою [10, с. 28-30].

Тим самим академік С. Г. Струмилін з повним правом може вважатися нашим вітчизняним теоретиком людського капіталу в справі визначення ефективності економічного ефекту освіти.

В декого може виникнути питання: чи є тісний зв'язок між економічною ефективністю навчальних закладів і платою за навчання? Чим продуктивніша діяльність установ освіти і вищий рівень підготовки його випускників, тим більше бажаючих тут навчатися і тим більшу плату готові заплатити і їх батьки, які мають для цього кошти. З іншої сторони, висока плата за навчання дозволяє навчальному закладу мати більш кваліфікованих і краще оплачуваних викладачів, отримувати прибуток і використовувати його на зміцнення своєї матеріально-технічної бази. Тому забезпечується поєднання двох видів інтересів і ефектів — колективу установи і того, хто навчається.

Для визначення величини плати за навчання в приватній загальноосвітній школі можна використовувати наступну методику розрахунку, включаючи встановлення розміру плати за додаткові освітні послуги в державній школі.

Признаками економічного ефекту роботи школи в даному випадку будуть перш за все два найбільш важливі: сумарна вартість (вартість) освітніх послуг і норма прибутку. Вартість всіх освітніх послуг визначається шляхом сумування всієї плати за навчання. Проте в такому випадку ми розглядаємо процес в найбільш спрощеному вигляді елітарної приватної школи, коли багаті батьки повністю беруть на себе утримання навчального закладу.

Більшість приватних шкіл отримує на своє утримання і кошти державного бюджету, що дозволяє скоротити розмір плати за навчання. Тому тут об'єм освітніх послуг повинен включати в себе сумарну величину внесеної плати за навчання і використаних бюджетних коштів. За цієї ситуації можливе збільшення об'єму освітніх послуг і зменшення норми прибутку і навіть повна її відсутність в деякому році.

Дещо по-іншому справа виглядає із визначенням плати за навчання і економічного ефекту у вищих навчальних закладах.

Багато вузів України широко використовує існуючу "Методику визначення вартості освіти у вищих навчальних закладах".

За цією методикою вартість навчання спеціалістів, що отримують вищу освіту, характеризується сумою витрат вузу за весь період підготовки того чи іншого спеціаліста. Витрати складаються із витрат на утримання навчальних і підсобних приміщень, на оплату науково-педагогічної і науково-дослідницької праці, витрат на утримання навчальних бібліотек і студентських гуртожитків, на стипендії студентам і інших витрат, пов'язаних із навчальним процесом. Джерелом фінансових коштів для покриття цих витрат служать відповідні щорічні асигнування із держбюджету і позабюджетних коштів, включаючи плату за навчання.

Для практичного визначення розміру середньої плати за навчання важливо спочатку визначити собівартість і вартість освітніх послуг, які на протязі року надаються студентам факультету і вузу в цілому.

В самому загальному вигляді собівартість послуг (Сб) являє собою грошовий вираз всіх витрат на їх створення, і підрахувати її можна за формулою:

$$Сб = Аф + Оф,$$

де Сб — собівартість всіх послуг;

Аф — амортизаційний фонд, або вартість зносу приміщень, обладнання;

Оф — оборотні фонди, в які включаються всі біжучі витрати (заробітна платня, стипендії, плата за комунальні послуги і тому подібне).

Крім собівартості, яка повертає витрачені кошти на навчання студентів, вуз повинен отримати прибуток, без якого неможливий подальший розвиток. Тим самим вартість (Вп) освітніх послуг вузу можна підрахувати за формулою: $Вп = Сб + П$, де П — прибуток.

Вартість навчання студента і рівна їй плата за навчання на протязі року визначається шляхом ділення всієї маси вартості послуг на контингент студентів (К) на факультеті або в цілому у вузі. Вартість підготовки спеціаліста за час навчання у вузі визначається шляхом множення отриманого результату на кількість років навчання (Т) в даному навчальному закладі. Вартість підготовки ($B_{\text{під}}$) спеціаліста являє собою вартість тих освітніх послуг, які він споживав за час навчання у вузі. Її можна розраховувати за формулою:

$$B_{\text{під}} = (B_n : K) \cdot T.$$

Викладена схема, природно, не дає повної уяви про те, наскільки значна віддача вищої школи в порівнянні із витратами на неї.

Як же можна розрахувати можливий економічний ефект індивідуальних інвестицій в освіту?

Це можна показати на конкретному прикладі, приведеному в одному із американських підручників з економіки [11; с. 308-310].

Деякий Н. К. вирішив вступити на однорічний інтенсивний курс із програмування. Плата за курс встановлена в 1000 доларів, можливий заробіток за рік — 5000 доларів. Після закінчення курсу Н. К. обіцяна робота в спеціалізованій фірмі. В найближчий час він сподівається отримати велику спадщину і тому розраховує працювати тільки три роки після закінчення курсу. За ці роки він може отримати приріст до свого потенційного заробітку 2500, 3000 і 3500 доларів відповідно. Діюча ринкова норма досягає 10%.

Чи обґрунтований економічно вступ на курси? Зробимо розрахунки. Економічний ефект інвестицій в даному випадку складає:

$$E = -1000 - 5000 + \frac{2500}{1+0,1} + \frac{3000}{(1+0,1)^2} + \frac{3500}{(1+0,1)^3} =$$

$$= -6000 + 2273 + 2479 + 2630 = 1382 \text{ (дол.)}$$

Коли величина економічного ефекту позитивна, викладений варіант інвестицій потрібно визнати виправданим. Якщо б ця величина була негативною, Н. К. більш вигідно було б вкласти суму грошей, що він мав, до банку або вкласти її в грошові активи.

Зрозуміло, що не кожний, хто в умовах ринку і платної освіти наважиться вкласти свої кошти в професійну підготовку, займеться аналогічними розрахунками. До того ж, не завжди такі розрахунки можливо здійснити із достатнім ступенем достовірності. Проте кількість тих, хто хоче отримати іншу спеціальність, складається в залежності перш за все від співвідношення величини плати за навчання, диференціації оплати праці відповідно рівня кваліфікації і висоти ринкової норми відсотку. Відповідно, загальний результат поведінки претендентів на отримання вищої освіти в ринковій системі буде такий, якби вони вели розрахунки у відповідності із викладеною методикою. Така методика розрахунку ефективності інвестицій в професійну освіту може бути використана і у нас, для визначення розмірів плати за навчання.

Проведені неодноразово в останній час в розвинутих країнах емпіричні дослідження і розрахунки внутрішньої економічної ефективності інвестицій у вищу освіту показали порівняно високий рівень. Норма доходу від приватних і суспільних інвестицій складає в середньому від 10 до 15%.

Поряд з економічною ефективністю велике значення мають і інші позитивні ефекти освіти, серед них і такі: зниження рівня злочинності, зменшення залежності населення від систем соціального забезпечення, підвищення рівня культури в суспільстві, покращення функціонування державних установ, суспільних організацій.

Література

1. Социально-экономические проблемы развития общеобразовательной школы: Учебное пособие. — Свердловск, 1976.
2. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала. — С.-Пб., 1994.
3. Коммерческая и некоммерческая деятельность в социальной сфере. — М., 1995.
4. Тенденции развития и роль образования: экономический и социальный аспект / Под ред. В. И. Марцинкевича. — М., 1994.
5. Овсянников А. Куда дрейфуют вузы? // Литературная газета. — 1996. 3 июля.
6. Щетинин В. П., Хроменков Н. А., Рябушкин Б. С. Экономика образования: Учебное пособие. — М.: Российское педагогическое агентство, 1998.
7. Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст. — К., 2000.

8. Дятлов С. А. Основы теории человеческого капитала. — С.-Пб., 1994.

9. Чернышевский Н. Г. Избранные экономические произведения: Т. 3. — М., 1949.

10. Струмилин С. Т. Эффективность образования в СССР // Экономическая газета. — 1962. — №14.

11. Вуз и рынок: В 3 кн. Кн. 1. Коммерческая деятельность в системе высшей школы России. — М., 1992.